

AUTOMOBILIŲ KELIŲ IR JŲ KRAŠTOVAIZDŽIŲ PAVELDO KULTŪRINĖS VERTĖS TYRIMO GAIRĖS

Irina Matijošaitienė¹, Indrė Gražulevičiūtė-Vileniškė²

Kauno technologijos universitetas, Architektūros ir kraštovaizdžio katedra

El. paštas irivarl@yahoo.com¹, grazuleviciute@yahoo.co.uk²

Anotacija. Laikui bėgant automobilių keliai ir jų kraštovaizdžiai įgijo istorinę ir kultūrinę reikšmę. Kelių ir jų kraštovaizdžių kultūrinių vertybių suvokimas gali suteikti naujos vertingos informacijos apie valstybę, regionus, bendruomenes, apie skirtingus istorinius laikotarpius, istorines kelių tiesimo technologijas ir tradicijas. Analizuojant automobilių kelių ir jų kraštovaizdžių kultūrinę vertę, straipsnyje išskirtos trys kelių ir kelių kraštovaizdžių paveldo kategorijos ir nustatyti jų kultūrinę vertę lemiantys veiksniai.

Reikšminiai žodžiai: automobilių kelias, kelio kraštovaizdis, kultūros paveldas, kultūrinė vertė.

Įvadas

Šalies istorija kartu su jos paveldu formuojasi per šimtmečius ir tūkstantmečius. Istoriniai keliai ir kelių kraštovaizdžiai, neretai tapę kultūros paveldo dalimi, – tai itin jautrūs teritoriniai vienetai, pelnę visuotinį dėmesį, pagarbą, norą juos išsaugoti bei perduoti ateities kartoms kaip didžiausią šalies turtą ir pasididžiavimą. Didesnio dėmesio istoriniai keliai ir kelių kraštovaizdžiai sulaukė JAV, tačiau reikia paminėti, jog būdai, kuriais remiantis keliai ir jų kraštovaizdžiai gali būti vertinami kaip kultūros paveldas, nėra visapusiškai išanalizuoti. XXI a., kai istoriniai keliai ir jų kraštovaizdžiai tapo itin pažeidžiami, žmonija vis dažniau atkreipia dėmesį į santykius tarp seno ir naujo, bandoma surasti darnų ryšį tarp istorinę ir kultūrinę vertę turinčių objektų bei teritorijų ir šiuolaikinių inžinerinių įrenginių. Dėl šios priežasties ypač svarbu yra suvokti ir nustatyti kultūros paveldo objektų ir teritorijų, tokių kaip keliai ir jų kraštovaizdžiai, kultūrinę vertę.

Iki šiol terminas „kelių kraštovaizdis“ nėra apibrėžtas Lietuvos teisės aktuose ar žodynuose. Užsienio literatūroje dažnai vartojamu terminu *road landscape* žymima sąvoka, reiškianti vaizdą, atsiveriantį žiūrint nuo kelio (želdiniai, statiniai, kalnai, lygumos, gyvenvietės, ežerai ir upės) (The View ... 2004), ir vaizdą į kelią kartu su jį supančia aplinka. Užsienyje šis terminas labai paplitęs tarp fotografų ir menininkų, įamžinančių savo darbuose kelius su jų aplinka. Straipsnyje kelių kraštovaizdžiu įvardijama regimoji kelių aplinka, kuri apima kelius, juos supančius kraštovaizdžius, apželdinimą, paslaugų infrastruktūros objektus bei kitus

objektus, susijusius su keliais vizualiniais, ekologiniais ir kitais ryšiais.

Straipsnio tikslas – išskirti automobilių kelių ir jų kraštovaizdžių paveldo kategorijas ir pateikti jų kultūrinės vertės tyrimo gaires. Siekiant darbo tikslo, buvo atliki šie uždaviniai: aptarta, kokie keliai ir kelių kraštovaizdžiai gali būti laikomi kultūros paveldu, išskirtos jų kategorijos, nustatyti bei aptarti kelių ir jų kraštovaizdžių paveldo kultūrinę vertę lemiantys veiksniai.

Kelių ir jų kraštovaizdžių paveldo identifikavimas ir klasifikavimas

Kai kurių kelių ir kelių kraštovaizdžių formavimasis tęsiasi ne vieną šimtmetį. Galima tvirtinti, jog pirmieji šiuolaikinių automobilių kelių prototipai atsirado Romos imperijos laikais – tai buvo ilgi keliai, jungiantys miestus. Istoriniu ir kultūriniu požiūriu reikšmingi keliai, maršrutai ar net ištisi kelių kraštovaizdžiai yra laikomi kultūros paveldu.

Keliai, kraštovaizdžiai, kultūros paveldo objektai gali būti susiję įvairiais ryšiais. Pavyzdžiui, kelias gali būti nutiestas šalia egzistuojančio paveldo objekto, kelias taip pat gali nulemti tokio objekto atsiradimą. Keliai formuoja kraštovaizdį, atsiranda naujas kraštovaizdžio tipas – kelių kraštovaizdis. Pats kelias gali būti svarbus istoriniu ar techniniu požiūriu, jį supanti aplinka gali būti reikšminga dėl estetinių savybių ar istorinių faktų. Kelių aplinkoje gali būti įkomponuoti su juo funkciškai susiję arba nesusiję paveldo objektai. Analizuojant kelių ir kelių kraštovaizdžių bei paveldo ryšius galima išskirti tris kelių ir kelių kraštovaizdžių paveldo kategorijas:

- kelias – kultūros paveldo objektas kraštovaizdyje;
- kelio kraštovaizdis – kultūros paveldas;
- kultūros paveldo objektas kelio kraštovaizdyje.

Kelias – kultūros paveldo objektas kraštovaizdyje. Laikui bėgant kai kurie keliai ir maršrutai įgijo kultūrinę bei istorinę reikšmę (Bennis, Davison 2005). Tokie keliai dažnai įvardijami istoriniais keliais. Kaip rodo literatūros analizė, šiai kelių paveldo kategorijai mokslininkai skiria daugiausia dėmesio. Istoriniai keliai gali būti skirstomi į tris kategorijas: 1) keliai, reikšmingi estetiniu požiūriu 2) keliai, reikšmingi inžineriniu požiūriu ir 3) keliai, reikšmingi kultūriniu požiūriu.

Daugeliu atvejų, ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose, estetiniu požiūriu reikšmingi keliai buvo įrengti grožėtis vaizdingomis vietovėmis, rekreacijai arba kam nors įamžinti. Inžineriniu požiūriu reikšmingi keliai buvo įrengti žmonėms, prekėms pervežti. Šio pobūdžio keliai gali būti išsivystę kaip istorinio kelių tinklo dalis. Tokio kelio pavyzdys gali būti Rusijos imperijos pašto kelio Varšuva–Sankt Peterburgas atkarpa Kaunas–Ukmergė (1 pav.). Šiuo atveju yra išlikusi ne tik istorinio kelio trasa bet ir neoklasicistinės architektūros kelio aptarnavimo objektai. Kultūriniu požiūriu vertingi keliai galėjo būti siejami su tradicijomis. Pavyzdžiui, keliai, išsivystę iš indėnų, kariuomenės ar laukinių žvėrių takų. Šios kategorijos keliai gali būti reikšmingi kaip istoriniai arba religiniai maršrutai. Jie gali būti siejami reikšmingu istoriniu įvykiu, asmenybe, meno arba literatūros darbais. Kultūriniu požiūriu reikšmingi keliai gali atspindėti šalies, tautos ar kitos socialinės grupės raidos etapus.

1 pav. Istorinis kelias kraštovaizdyje: Rusijos imperijos pašto kelio Varšuva–Sankt Peterburgas atkarpa Kaunas–Ukmergė (I. Gražulevičiūtės-Vilėniškės nuotrauka)

Fig. 1. Historic road and its landscape: Segment Kaunas – Ukmergė of historic postal road of the Russian Empire Warsaw – St. Petersburg (photograph by I. Gražulevičiūtė-Vilėniškė)

Vertingi gali būti ne tik atskiri kelio elementai, tokie kaip tiltai, apsauginės tvoros, šalikelės, bet ir visas kelias, horizontalus ir vertikalus vizavimai, kelio šlaitas (Soulliere 1995). Galima paminėti ir žaliųjų pakelės struktūrų istorinę reikšmę. Pakelės medžių ir krūmų rūšys, jų išdėstymas šalia kelio gali atskleisti šalikelių apželdinimo tradicijas skirtingais istoriniais laikotarpiais (Attore 2000). Istoriniai keliai, susiformavę kaip istorinis ir kultūrinis palikimas, kartu su senovine kelio danga, informaciniais įrenginiais, trasa, užrašais ar net juos lydinčiomis legendomis ar padavimais gali tapti svarbiu socialiniu veiksmu, vienijančiu bendruomenes, tautą. Istoriniai keliai įprasmina juos supančią aplinką, daro ją patrauklią turistams ir gali pritraukti investicijas kelio ir jo aplinkos kokybei palaikyti bei gerinti.

Kelio kraštovaizdis – kultūros paveldas. Automobilių keliai neabejotinai veikia kraštovaizdį, jie dažnai suvokiami kaip kraštovaizdžio dalis. Automobilių kelių poveikis kraštovaizdžiams gali būti teigiamas arba neigiamas: keliai gali didinti kraštovaizdžio estetinį potencialą ir jo ekonominę vertę ir, atvirkščiai – gali sumenkinti kraštovaizdžio kokybę ir taip sumažinti jo vertę.

Keliai ir juos supantys kraštovaizdžiai, kurie buvo formuojami kaip vizualiai ir estetiškai patraukli kelio aplinka arba kaip greito ir patogaus susisiekimo koridorius, yra istorinių įvykių atspindys ir rezultatas (Mauch, Zeller 2007). Sąmoningai suformuoti žmogaus arba organiškai susiklostę, turintys istorinę, religinę arba estetinę reikšmę kelių kraštovaizdžiai gali būti laikomi kultūros paveldu. Kai kuriais atvejais keliai yra nutiesiami kultūriniu požiūriu itin vertingame kraštovaizdyje, taip tam tikra prasme jis paverčiamas kelių kraštovaizdžiu. Pavyzdžiui, Neris upės vingyje besidriekiantys nelabai reikšmingi keliai darniai sąveikauja su kultūriniu požiūriu vertingu Kernavės valstybinio kultūrinio rezervato ir aplinkinių teritorijų kraštovaizdžiu (2 pav.).

2 pav. Keliai kultūriniame kraštovaizdyje (Kernavė) (I. Gražulevičiūtės-Vilėniškės nuotrauka)

Fig. 2. Roads and their cultural landscape (Kernavė) (photograph by I. Gražulevičiūtė-Vilėniškė)

Kultūros paveldo objektas kelio kraštovaizdyje.

Kai kuriais atvejais atskiri kelio kaimynystėje esantys objektai įgauna ypatingą istorinę ar kultūrinę vertę ir yra laikomi kultūros paveldu. Galima išskirti dvi pagrindines tokių objektų kategorijas: 1) istoriniai pastatai ir statiniai, funkciškai susiję su keliu, bei 2) istoriniai pastatai ir statiniai, funkciškai nesusiję su keliu. Pirmoji kategorija apima užėigus namus, muitinės pastatus ir kitus istorinius kelių priežiūros objektus, pastatytus tiesiant kelią ar jį nutiesus. Pirmajai kategorijai taip pat priskiriami vertingi konstrukciniai kelių elementai, tokie kaip tiltai, viadukai, kelio ženklai, apsauginės tvorelės. Antroji kategorija apima istorinius gyvenamuosius, visuomeninius, religinius (3 pav.), pramonės ir kitus pastatus bei statinius, esančius šalia kelio, bet neturinčius su keliu funkcinių ryšių.

3 pav. Kelias nekilnojamojo kultūros paveldo objekto kaimynystėje (Virbalio miestelis) (V. Karvelytės-Balbierienės nuotrauka)

Fig. 3. Road in the vicinity of built heritage object (Virbalis town) (photograph by V. Karvelytė-Balbierienė)

Nepaisant to, kad antruoju atveju kultūros paveldo objektai ir keliai neturi tarpusavio funkcinių ryšių, jie visgi yra susiję vizualiniais arba fiziniais ryšiais ir negali būti nagrinėjami be konteksto. Šie kelių kraštovaizdyje esantys kultūros paveldo objektai turi būti saugomi su juos supančia aplinka.

Kelių ir jų kraštovaizdžių paveldo kultūrinę vertę lemiantys veiksniai

Atlikus literatūros analizę, buvo išskirti keturi pagrindiniai veiksniai, lemiantys automobilių kelių ir kelių kraštovaizdžių paveldo kultūrinę vertę: 1) formos ir struktūros brandumas (Bučas 2001), 2) retumas ir reprezentatyvumas (Bučas 2001), 3) istoriniai ryšiai (Throsby 2002; Holden 2004) ir perimamumas (Stephenson 2008) 4) kontekstualumas (Bučas 2001).

Formos ir struktūros brandumas apima architektūrinę, estetinę, meninę ir techninę reikšmes bei kelių ir kelių kraštovaizdžių paveldo svarbą teritorijų planavimo srityje. Ši ypatybė taip pat charakterizuoja kelių ir kelių kraštovaizdžių formas, techninio sprendimo bei funkcijos integralumą. Pavyzdžiui, architektūrinė, estetinė ir meninė reikšmės gali būti svarbios vertinant kelio kraštovaizdyje esančius atskirus kultūros paveldo objektus arba visą kelio kraštovaizdį. Techninė reikšmė gali būti svarbi vertinant istorinius kelius, tiltus, viadukus bei įvairius kelio elementus, tokius kaip apsauginės tvorelės, kelio ženklai ir pan. Formos, techninio sprendimo ir funkcijos integralumas yra itin svarbus vertinant kelių kraštovaizdžius kaip visumą.

Kelių ir kelių kraštovaizdžių paveldo retumas atspindi jo unikalumą, o reprezentatyvumas išreiškia priklausomybę konkrečiai kultūros paveldo kategorijai ir gebėjimą ją reprezentuoti. Pavyzdžiui, gerai išsaugotas konkretaus istorinio laikotarpio ir kategorijos kelių paslaugų objektas gali reprezentuoti kitus to paties istorinio laikotarpio ir kategorijos kelių paslaugų objektus.

Istoriniai ryšiai ir perimamumas išreiškia kelių ir kelių kraštovaizdžių sąryšį su praeitimi. Kraštovaizdis gali būti traktuojamas kaip kontinuumas, išlaikantis savyje formas, ryšius, technologijas, kurios veikia dabarties ir ateities formas, ryšius ir technologijas (Stephenson 2008). Pavyzdžiui, istorinis kelias, jo struktūriniai elementai ir jam priklausantys pastatai gali atspindėti praeities technines, konstrukcines galimybes bei tam tikro istorinio laikotarpio kelių tiesimo tradicijas. Jeigu istorinis kelias atitinka šiandienos reikalavimus ir šiuo metu yra naudojamas, technologijų ir tradicijų evoliucija ir tęstinumas gali būti nesunkiai išvelgiami jame. Istorinis kelias, kaip istorinio maršruto ar kelių tinklo dalis, gali suteikti informacijos apie istorinius, socialinius, kultūrinius ir ekonominius šalių, regionų arba miestų tarpusavio ryšius bei šių ryšių evoliuciją iki mūsų dienų. Keliai ir jų kraštovaizdžiai gali atspindėti istorinius įvykius ir svarbių asmenų gyvenimo laikotarpius.

Kontekstualumas rodo ryšį tarp kelio, jo struktūrinių elementų, funkciškai susijusių ar nesusijusių su keliu pastatų ir statinių bei supančio kraštovaizdžio arba miestovaizdžio. Pavyzdžiui, galima įvertinti pastato, pastatyto nutiesus kelią, sąryšį su keliu ir kelio kraštovaizdžiu.

Įvardinti veiksniai gali neapimti visų kelių ir jų kraštovaizdžių paveldo verčių ir reikšmių. Dėl šios priežasties kiekvienu konkrečiu atveju, atlikus sociologines apklausas, dokumentų analizes ir kitus tyrimus, galima nustatyti

papildomus kultūrinę kelių ir kelių kraštovaizdžių vertę lemiančius veiksnius, tokius kaip simbolinė, dvasinė kelių ir kelių kraštovaizdžių paveldo reikšmė, reikšmė vietos identiteto formavimui ir palaikymui. Pavyzdžiui, kelias gali simbolizuoti visuomenės progresą arba mobilumą. Vertingi kelių kraštovaizdžiai, struktūriniai elementai, kelių paslaugų infrastruktūros pastatai ir kiti kelių paveldo objektai gali prisidėti prie šalies, regiono ar bendruomenės identiteto stiprinimo.

Išvados

1. Istoriniu ir kultūriniu požiūriu reikšmingi keliai, maršrutai, su jais susiję pastatai bei statiniai ir ištisi kelių kraštovaizdžiai privalo būti laikomi kultūros paveldu ir analizuojami kultūriniu požiūriu.

2. Išanalizavus kelių ir kelių kraštovaizdžių bei paveldo objektų ryšius, buvo išskirtos trys jų sąveikos galimybės geriausiai atspindinčios kategorijos: kelias – kultūros paveldas kraštovaizdyje, kelio kraštovaizdis – kultūros paveldas, kultūros paveldo objektas kelio kraštovaizdyje.

3. Atlikus literatūros analizę, straipsnyje išskirti keturi kelių ir kelių kraštovaizdžių kultūrinę vertę geriausiai apibūdinantys veiksniai: formos ir struktūros brandumas, retumas ir reprezentatyvumas, istoriniai ryšiai ir perimamumas, kontekstualumas. Atsižvelgiant į kelių ir kelių kraštovaizdžių paveldo kompleksiskumą, rekomenduojama kiekvienu konkrečiu atveju nustatyti papildomus veiksnius, susijusius su paveldo socialiniu, simboliu reikšmingumu, įtaka vietos identiteto formavimui.

Literatūra

- Attorre, F., *et al.* 2000. Landscape changes of Rome through tree-lined roads, *Landscape and Urban Planning* 49(3–4): 115–128.
- Bennis, E.; Davison, M. 2005. *Hit the Road: Preserving Historic Routes* [interaktyvus]. Newcastle: Newcastle University. International Centre for Cultural and Heritage Studies [žiūrėta 2009 02 15]. Prieiga per internetą: <<http://hdl.handle.net/2173/3534>>.
- Bučas, J. 2001. *Kraštovarkos pagrindai*. Kaunas: Technologija.
- Holden, J. 2004. *Capturing cultural value. How culture has become a tool of government policy*. London: Demos.
- Mauch, Ch.; Zeller, T. 2007. *The World Beyond the Windshield: Roads and Landscapes in the United States and Europe*. Ohio: Ohio University Press.
- Soulliere, L. E. 1995. *Historic Roads in the National Park System. Special History Study*. Denver: National Park Service, Denver Service Center.
- Stephenson, J. 2008. The cultural values model: an integrated approach to values in landscapes, *Landscape and Urban Planning* 84(2): 127–139.

The view from the road. Patterns, principles & guidelines for roadscape design [interaktyvus]. 2004. Land Works: Middlebury, Vermont [žiūrėta 2009 02 15]. Available from internet: <<http://landworksvt.com/work/viewfromtheroad>>.

Throsby, D. 2002. *Economics and culture*. Cambridge: Cambridge University Press.

GUIDELINES FOR CULTURAL VALUE ASSESSMENT OF HERITAGE OF AUTOMOBILE ROADS AND THEIR LANDSCAPE

I. Matijošaitienė, I. Gražulevičiūtė-Vileniškė

Summary

With the lapse of time roads and their landscapes gained historic and cultural significance. Understanding cultural value of roads and road landscapes can lead to the blanket information about the whole country, separate regions or communities, as well as about various historical periods, past technologies and road building traditions. The article presents three categories of cultural heritage of roads and roadscape and a set of factors determining their cultural value.

Keywords: automobile, road landscape, cultural heritage, cultural value.